

مهاجران موسوی

بررسی علمی زندگانی فرزندان و نوادگان حضرت امام موسی کاظم (علیه السلام)
و علل مهاجرت آنها به ایران

تحقیق و تألیف

جلیل عرفان منش

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۹۱

سرشناسه: عرفان منش، جلیل. ۱۳۳۹-
 عنوان و نام پدیدآور: مهاجران موسوی: بررسی علمی زندگانی فرزندان و نوادگان حضرت امام موسی کاظم
 علیه السلام و علل مهاجرت آنها به ایران / تحقیق و تألیف جلیل عرفان منش.
 مشخصات نشر: تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۰.
 مشخصات ظاهری: ۱۰۳۱ ص:، مصور، جدول، نمودار.
 شابک: 978-964-00-1439-4
 وضعیت فهرست نویسی: فیا.
 یادداشت: کتابنامه.
 موضوع: موسی بن جعفر علیه السلام، امام هفتم، ۱۸۳-۱۲۸ ق. -- فرزندان.
 موضوع: امامزادگان -- ایران.
 موضوع: شیعه -- تاریخ.
 ردیابی کنگره: ۱۳۹۰ م ۹ ۴/ع ۴۶/۳۵ BP
 رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۵۶
 شماره کتابشناسی ملی: ۲۵۸۷۰۶۲

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۰۰-۱۴۳۹-۴

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران: خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال، صندوق پستی: ۱۱۳۶۵-۴۱۹۱
 مهاجران موسوی: بررسی علمی زندگانی فرزندان و نوادگان حضرت امام موسی کاظم علیه السلام
 و علل مهاجرت آنها به ایران

© حق چاپ: ۱۳۹۱، مؤسسه انتشارات امیرکبیر www.amirkabir.net

نوبت چاپ: اول

مؤلف: دکتر جلیل عرفان منش

صفحه‌آرا: امیرحسین حیدری

طراح جلد: محمدرضا نبوی

حروف متن: میترا ۱۳

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: چاپ و اژه‌پرداز اندیشه، تلفن: ۷۷۱۴۵۰۶۳-۶

شمارگان: ۲۰۰۰

بها: ۳۱۰۰۰۰ ریال

همه حقوق محفوظ است. هر گونه نسخه برداری، اعم از زیراکس و بازنویسی، ذخیره کامپیوتری،
 اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی، و اقتباس در کیومه در مستند نویسی، و
 مانند آنها) بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

هو الحق

اهدا

غرض نقشی است که ما باز ماند که گیتی را نمی‌شاید بقایای

این اثر ناچیز را به پیشگاه مقدس حضرت امام موسی کاظم و فرزندانش علیهم‌السلام تقدیم می‌کنم و ثواب مترتب بر آن را به روح والدینم حاجیه خانم قمر مبشری و آقای حاج محمد عرفان منش اهدا می‌کنم.

از خدای بخشنده مهربان می‌خواهم که: «ما به پاداش دعایی که در حق آن‌ها به جای می‌آورم بیامرزد و آن‌ها را نیز به پاداش نیکویی‌هایی که در حق من به جای آورده‌اند رحمت کند.»^۱

باشد که خداوند متعال ارواح همه رفتگان مؤمنین و مؤمنات را قرین رحمت و آسایش فرماید.

مؤلف

فهرست

۲۳	مقدمه
۳۱	علل مهاجرت امامزادگان و سادات به ایران
۳۳	پراکندگی بقاع متبرکه در استان های کشور
۳۳	ساخت بناهای آرامگاهی در ایران
۳۵	تأملاتی درباره تعداد و اسامی فرزندان امام موسی کاظم علیه السلام
۳۷	مقایسه تطبیقی اسامی فرزندان امام موسی کاظم علیه السلام
۴۵	علت اختلاف در تعداد و اسامی فرزندان امام موسی کاظم علیه السلام
۴۷	تدوین اسامی و شمار فرزندان امام موسی کاظم علیه السلام
۴۹	تأملاتی درباره سایر دختران امام موسی کاظم علیه السلام
۵۰	علت عدم ازدواج دختران امام موسی کاظم علیه السلام
۵۲	علت مکث ماندن زندگانی دختران امام موسی کاظم علیه السلام
۵۵	آمنه بنت موسی کاظم علیه السلام
۵۷	ابراهیم بن موسی کاظم علیه السلام
۵۹	مزارات منسوب به ابراهیم بن موسی علیه السلام
۶۰	بقعه امامزاده ابراهیم در بابلسر
۶۱	بقعه امامزاده ابراهیم در شیراز
۶۲	امامزاده ابراهیم در قم
۷۰	بقعه امامزاده ابراهیم در تبریز
۷۱	امامزاده ابراهیم در اراک
۷۳	آرامگاه امامزاده ابراهیم در نور
۷۳	بقعه امامزاده ابراهیم در آمل
۷۴	بقعه امامزاده ابراهیم در کجور
۷۴	بقعه امامزاده ابراهیم در شهرضا
۷۵	بقعه امامزاده ابراهیم در ترشیز (مشهور به سیدمرتضی)

- ۷۸..... بقعه سیدابراهیم در نیشابور.....
- ۷۹..... بقعه سیدابراهیم در رشت.....
- ۷۹..... مرقد امامزاده سیدابراهیم در زنجان.....
- ۸۰..... بقعه امامزاده ابراهیم در کاشان.....
- ۸۱..... احمدبن موسی علیه السلام.....
- ۸۲..... شخصیت و فضایل احمدبن موسی علیه السلام.....
- ۸۵..... ملاحظاتی درباره پیدایش فرق شیعه در زمان امام موسی کاظم علیه السلام و مسأله امامت احمدبن موسی علیه السلام.....
- ۹۱..... تأملاتی درباره نقش احمدبن موسی و سایر برادران امام رضا علیه السلام در قیام ابوالسرایا.....
- ۹۴..... علل حاکماری از امامت احمدبن موسی علیه السلام.....
- ۹۷..... پذیرش امامت احمدبن موسی علیه السلام.....
- ۹۹..... بیعت احمدبن موسی علیه السلام و مردم مدینه با علی بن موسی الرضا علیه السلام.....
- ۱۰۵..... اوضاع سیاسی عصر مأمون.....
- ۱۰۶..... ولایتعهدی امام رضا علیه السلام.....
- ۱۰۹..... زمینه‌های قیام احمدبن موسی علیه السلام.....
- ۱۱۳..... علل قیام.....
- ۱۱۷..... جغرافیای تاریخی قیام.....
- ۱۲۰..... سرزمین پارس.....
- ۱۲۲..... منزلگاهها و مسیر عبور کاروان برادران امام رضا علیه السلام.....
- ۱۲۴..... ملاحظاتی درباره مسیر حرکت کاروان.....
- ۱۲۵..... مبدأ حرکت کاروان.....
- ۱۲۸..... مسیر حرکت کاروان.....
- ۱۳۱..... آغاز قیام.....
- ۱۳۳..... جدال و پیکار.....
- ۱۳۴..... نیرنگ دشمن.....
- ۱۳۶..... زندگی مخفیانه و شهادت احمدبن موسی علیه السلام.....
- ۱۳۷..... اعقاب احمدبن موسی علیه السلام.....
- ۱۴۲..... بقاع منسوب به فرزندان احمدبن موسی در بهمنهان.....
- ۱۴۵..... ملاحظاتی درباره مدفن احمدبن موسی علیه السلام.....
- ۱۴۶..... نظریه منسوب به بیهقی.....
- ۱۵۰..... بقعه منسوب به احمدبن موسی علیه السلام در اسفراین.....
- ۱۵۵..... بررسی چند نظریه دیگر.....
- ۱۵۶..... مدفن شاهزاده احمدبن موسی مشهور به شاهچراغ در لرستان.....
- ۱۵۶..... مدفن امامزاده احمدبن موسی در گناباد.....

۱۵۷	بقعه احمد بن موسی در تفرش
۱۶۲	بقعه امامزاده احمد در تهران
۱۶۳	مدفن امامزاده احمد در اسدآباد
۱۶۳	بقعه امامزاده احمد در اصفهان
۱۶۵	مزار امامزاده احمد بن موسی در ابرقو
۱۶۶	بقعه امامزاده احمد در بهشهر
۱۶۶	آرامگاه امامزاده احمد در آمل
۱۶۷	بقعه امامزاده احمد کلا سلطان در نور
۱۶۷	بقعه امامزاده احمد در خاک فرج قم
۱۶۸	مرقد امامزاده احمد در قم
۱۶۹	مزار امامزاده آقا سید احمد در میامیل
۱۷۰	مرقد امامزاده سید احمد در لاهیجان
۱۷۰	آیا شخصیت مدفون در شیراز احمد بن موسی کاظم علیه السلام است؟
۱۷۵	احمد بن موسی مبرقع کیست؟
۱۷۶	بقعه احمد بن موسی مبرقع در کاشان
۱۷۹	مقبره معروف به احمد بن موسی مبرقع در قم
۱۷۹	بقعه احمد بن موسی مبرقع در اصفهان
۱۸۷	اثبات مدفون احمد بن موسی کاظم علیه السلام در شیراز
۱۹۱	تأملاتی درباره خبر پیدایش مرقد احمد بن موسی علیه السلام
۱۹۳	جنبه‌های افسانه‌ای در خبر آشکار شدن مرقد احمد بن موسی علیه السلام
۲۰۱	پیدایش قبر احمد بن موسی علیه السلام در زمان اتابکان
۲۲۲	آرامگاه احمد بن موسی علیه السلام در گذر تاریخ
۲۳۲	اسحاق بن موسی علیه السلام
۲۳۴	مزار منسوب به اسحاق بن موسی کاظم علیه السلام در ساوه
۲۳۴	مرقد امامزاده اسحاق بن موسی کاظم علیه السلام در ساوه
۲۴۱	بقعه امامزاده اسحاق در گرگان
۲۴۱	بقعه اسحاق بن موسی در محلات
۲۴۳	اسماعیل بن موسی علیه السلام
۲۴۶	بقعه امامزاده اسماعیل در شهریار
۲۴۸	بقعه اسماعیل بن موسی کاظم در ساوه
۲۴۸	بقعه امامزاده اسماعیل در کاشان
۲۴۹	بقعه امامزاده اسماعیل در قم
۲۵۱	جعفر بن موسی علیه السلام
۲۵۳	مزارات منسوب به جعفر بن موسی کاظم علیه السلام

- ۲۵۴..... بقعه امامزاده شاهزاده جعفر در قم
- ۲۵۶..... بقعه امامزاده جعفر در تفرش
- ۲۵۷..... آرامگاه امامزاده جعفر در سبزوار
- ۲۵۸..... بقعه امامزاده جعفر در اصفهان
- ۲۵۹..... آرامگاه امامزاده جعفر در بروجرد
- ۲۵۹..... بقعه امامزاده جعفر در دامغان
- ۲۶۱..... آرامگاه امامزاده جعفر در فیروزآباد فارس
- ۲۶۱..... بقعه امامزاده جعفر در نور
- ۲۶۲..... آرامگاه امامزاده جعفر در نوشهر
- ۲۶۲..... بقعه امامزاده جعفر در هشتگرد
- ۲۶۴..... آرامگاه امامزاده جعفر در بروجرد
- ۲۶۴..... آرامگاه شاهزاده جعفر غریب در قم
- ۲۶۵..... آرامگاه امامزاده جعفر بن موسی کاظم علیه السلام در پیشوای ورامین
- ۲۷۰..... حسین بن موسی علیه السلام
- ۲۷۱..... مزارات منسوب به حسین بن موسی علیه السلام
- ۲۷۵..... حسین بن موسی علیه السلام
- ۲۷۵..... آشکار شدن مدفن حسین بن موسی علیه السلام
- ۲۷۹..... بررسی مزارات منسوب به حسین بن موسی علیه السلام
- ۲۸۴..... بازماندگان و اعقاب حسین بن موسی علیه السلام
- ۲۸۴..... عمارت بارگاه حسین بن موسی علیه السلام در شیراز
- ۲۹۰..... حمزه بن موسی علیه السلام
- ۲۹۱..... مزارات منسوب به حمزه بن موسی کاظم علیه السلام
- ۲۹۲..... بقعه حمزه بن موسی علیه السلام در ترشیز
- ۲۹۶..... بقعه حمزه بن موسی علیه السلام در شیراز
- ۲۹۹..... بقعه حمزه بن موسی در تبریز
- ۲۹۹..... بقعه حمزه بن موسی علیه السلام در قم
- ۳۰۲..... مدفن حمزه بن موسی در حله
- ۳۰۳..... مدفن حمزه بن موسی در سیرجان
- ۳۰۴..... بقعه حمزه بن موسی در شهر ری
- ۳۰۶..... بقعه حمزه بن موسی علیه السلام در بوانات فارس
- ۳۰۸..... بقعه حمزه بن موسی در کازرون
- ۳۰۸..... بقعه حمزه بن موسی در اردبیل
- ۳۰۹..... بقعه حمزه بن موسی در شیروان

- ۳۱۰..... بقعه امامزاده حمزه بن موسی در آمل
- ۳۱۱..... حکیمه دختر امام موسی کاظم علیه السلام
- ۳۱۴..... امامزاده بی بی حکیمه در شهرکرد
- ۳۱۵..... حلیمه دختر امام موسی کاظم علیه السلام
- ۳۱۶..... بقعه حلیمه خاتون در قم
- ۳۱۷..... بقعه حلیمه خاتون در تبریز
- ۳۱۸..... بقعه حلیمه خاتون در قهستان
- ۳۲۱..... خدیجه دختر امام موسی کاظم علیه السلام
- ۳۲۱..... آرامگاه خدیجه خاتون در هفت تن قم
- ۳۲۵..... آرامگاه خدیجه خاتون در مبد
- ۳۲۵..... بقعه خدیجه خاتون قریه خدیجه خاتون قم
- ۳۲۹..... رقیه دختر امام موسی کاظم علیه السلام
- ۳۲۹..... بقعه رقیه خاتون در لنج رود قم
- ۳۳۰..... بقعه رقیه خاتون در هفت تن قم
- ۳۳۱..... زید بن موسی علیه السلام
- ۳۳۶..... بقعه امامزاده زید بن موسی در بیرجند
- ۳۳۷..... بقعه امامزاده زید بن موسی کاظم علیه السلام در یزد
- ۳۳۷..... بقعه امامزاده زید در اسفراین
- ۳۳۸..... بقعه امامزاده زید در کرمان
- ۳۳۹..... زینب دختر امام موسی کاظم علیه السلام
- ۳۴۰..... مدفن زینب خاتون در پنج امامزاده وشنوه
- ۳۴۲..... بقعه زینب خاتون در هفت تن قم
- ۳۴۲..... بقعه سنی زینب در قریه صرم
- ۳۴۴..... بقعه زینب خاتون در قهستان
- ۳۴۵..... سلیمان بن موسی علیه السلام
- ۳۵۰..... عباس بن موسی کاظم علیه السلام
- ۳۵۵..... مزارات منسوب به عباس بن موسی کاظم علیه السلام
- ۳۵۵..... امامزاده عباس بن موسی کاظم علیه السلام در جنداب خلجستان
- ۳۵۶..... بقعه امامزاده آقاسید عباس در رشت
- ۳۵۷..... بقعه امامزاده شاه عباس در دوگنبدان
- ۳۵۷..... بقعه امامزاده عباس در آمل
- ۳۵۸..... آرامگاه امامزاده سلطان سیدعباس در بجنورد
- ۳۵۸..... تأملاتی درباره بقعه امامزاده عباس ساری

- عبدالله بن موسی علیه السلام ۳۶۷
- مزارات منسوب به عبدالله بن موسی علیه السلام ۳۶۹
- بقعه امامزاده عبدالله در قم ۳۷۱
- بقعه امامزاده شاهزاده عبدالله در ساوه ۳۷۲
- بقعه امامزاده عبدالله در آینه‌ورزان دماوند ۳۷۳
- بقعه امامزاده عبدالله دماوند ۳۷۵
- بقعه امامزاده عبدالله در اسفراین ۳۷۶
- بقعه امامزاده عبدالله در ری ۳۷۶
- بقعه امامزاده عبدالله در لاریجان ۳۷۷
- بقعه امامزاده عبدالله در همدان ۳۷۷
- بقعه امامزاده عبدالله در کردکوی ۳۷۸
- بقعه امامزاده عبدالله در قزوین ۳۷۸
- بقعه امامزاده عبدالله در اسدآباد همدان ۳۸۰
- آرامگاه امامزاده عبدالله در اسکو محله آمل ۳۸۰
- بقعه امامزاده عبدالله در بافق ۳۸۰
- امامزاده عبدالله در شهنه کلاه آمل ۳۸۱
- بارگاه امامزاده عبدالله در محلات ۳۸۱
- بقعه امامزاده عبدالله در بهشهر ۳۸۲
- آرامگاه امامزاده عبدالله در اراک ۳۸۲
- عبدالله بن موسی علیه السلام ۳۸۴
- بقعه امامزاده عبدالله در دماوند ۳۸۶
- علی بن موسی کاظم علیه السلام ۳۸۸
- همسر امام رضا علیه السلام ۳۹۰
- فرزندان امام رضا علیه السلام ۳۹۰
- مزارات منسوب به فرزندان امام رضا علیه السلام ۳۹۲
- بقعه امامزاده شاهزاده حسین در قزوین ۳۹۳
- آرامگاه امامزاده سلطان ابراهیم در قوچان ۳۹۶
- رویاریوی واقفیان با امام رضا علیه السلام ۳۹۶
- واکنش امام رضا علیه السلام در برابر واقفیان ۳۹۷
- فرجام واقفیان ۴۰۰
- زندگانی امام رضا علیه السلام در عصر خلفای عباسی ۴۰۰
- عصر منصور ۴۰۱
- عصر مهدی ۴۰۱

۴۰۱.....	عصر هادی
۴۰۲.....	عصر هارون
۴۰۶.....	دوراندیشی و نگرانی‌های هارون
۴۰۷.....	دوران امین
۴۰۷.....	دوران مأمون
۴۰۹.....	ماهیت ولایتمهدی امام رضا علیه السلام
۴۱۲.....	مأموریت به مدینه و اولین واکنش امام رضا علیه السلام به پیشنهاد مأمون
۴۱۵.....	مسیر حرکت امام رضا علیه السلام از مدینه به مرو
۴۱۶.....	رویدادها و یادمان‌های حضرت امام رضا علیه السلام در سفر به مرو
۴۱۶.....	حادثه‌ای در حوالی بصره
۴۱۹.....	رخدادهای اهواز پیش‌هنگام قتل فرستاده مأمون، حادثه نیشکر و بیماری آن حضرت علیه السلام
۴۲۲.....	حادثه پل ابرق و آگاهی امام رضا علیه السلام از شهادت و محل دفن خود
۴۲۳.....	ملاحظات دربارۀ عبور امام رضا علیه السلام از شوشتر و دزفول
۴۲۴.....	قدمگاه و یا مسجد علی بن موسی الرضا علیه السلام در شوشتر
۴۲۷.....	بقعه امام رضا دیمی
۴۲۸.....	بقعه دیگر امام رضا دیمی
۴۳۰.....	بقعه سوم امام رضا دیمی علیه السلام
۴۳۰.....	بقعه شاخراسون (شاه خراسان) در دزفول
۴۳۱.....	بقعه شاخراسون (شاه خراسان) در شوشتر
۴۳۱.....	قدمگاه امام رضا علیه السلام
۴۳۵.....	مسجد امام رضا در ارجان (بهبهان)
۴۳۷.....	قدمگاه امام علی بن موسی الرضا علیه السلام در ابرقوه
۴۳۸.....	قدمگاه خرائق (مشهدک) یزد
۴۴۱.....	قدمگاه ده شیر، فراشه (مسجد مشهد علی بن موسی الرضا علیه السلام)
۴۴۴.....	مسجد فرط
۴۴۶.....	ورود حضرت امام رضا علیه السلام به بافران و ناین
۴۴۷.....	قدمگاه‌های شهر ناین
۴۴۸.....	ملاحظات دربارۀ ورود حضرت رضا علیه السلام به ناین و قدمگاه‌های این شهر
۴۵۱.....	قدمگاه مسجد کلوان و حمام امام رضا علیه السلام
۴۵۳.....	ورود حضرت به آهوان
۴۵۴.....	ورود حضرت رضا علیه السلام به نیشابور
۴۵۷.....	ذکر حدیث سلسله‌الذهب در نیشابور
۴۶۰.....	استقبال مردم نیشابور از امام رضا علیه السلام

- اشعاری در مدح حضرت معصومه علیها السلام ۵۸۸
- شعری از امام خمینی علیه السلام ۵۸۹
- شعری از حیدر آقا تهرانی (شاعر معاصر) ۵۹۰
- شعری از شیخ لطف‌الله صافی گلپایگانی ۵۹۰
- شعری از فتحعلی خان صبا ۵۹۰
- شعری از سید محمد رضا خادم حرم مطهر ۵۹۱
- شعری از سید حسین شیخ الاسلامی «مجرم» (تویسرکان) ۵۹۱
- شعری از محمد واصل (شاعر معاصر) ۵۹۱
- شعری از محمد محمدی اشتیاردی «محمدی» ۵۹۲
- فاطمه وسطی بنت موسی کاظم علیه السلام ۵۹۳
- بقعه سنی فاطمه در اصفهان ۵۹۴
- بقعه سنی فاطمه در بروجرد ۵۹۷
- فاطمه صغری بنت موسی کاظم علیه السلام ۵۹۸
- بقعه فاطمه صغری بنت موسی کاظم علیه السلام در باکو ۵۹۸
- فاطمه آخری بنت موسی کاظم علیه السلام ۶۰۷
- اشعاری در مدح فاطمه آخری بنت موسی کاظم علیه السلام ۶۱۰
- گلی از گلستان ۶۱۱
- بقعه خواهر امام در رشت ۶۱۱
- فضل بن موسی علیه السلام ۶۱۴
- بقعه فضل بن موسی کاظم علیه السلام در آوه ۶۱۶
- بقعه امامزاده فضل در آمل ۶۱۶
- بقعه امامزاده شازده فاضل در یزد ۶۱۷
- بقعه فضل الرضا در محلات ۶۱۷
- بقعه فضل بن موسی علیه السلام در جهرم ۶۱۸
- بقعه امامزاده فضل در بهبهان ۶۱۹
- قاسم بن موسی علیه السلام ۶۲۱
- تأملاتی درباره بقعه امامزاده قاسم در تفرش ۶۲۶
- شخصیت مدفون در بقعه ۶۲۷
- بقعه امامزاده آقا سید قاسم در رشت ۶۲۹
- بقعه امامزاده سید قاسم در عجب‌شیر ۶۲۹
- بقعه امامزاده قاسم در آمل ۶۳۰
- بقعه امامزاده قاسم در الیگودرز ۶۳۱
- بقعه امامزاده قاسم در بابل ۶۳۳

- ۶۳۴ بقعه امامزاده قاسم در تنکابن
 ۶۳۵ بقعه امامزاده قاسم در قائم‌شهر
 ۶۳۵ بقعه امامزاده قاسم بن موسی بن جعفر در کاشان
 ۶۳۶ بقعه امامزاده قاسم در سمنان
 ۶۳۷ بقعه امامزاده قاسم در شمیران تهران
 ۶۳۹ محمد بن موسی علیه السلام
 ۶۴۲ مدفن محمد بن موسی علیه السلام در شیراز
 ۶۴۴ بقعه امامزاده محمد در اراک
 ۶۴۵ مرقد محمد بن موسی علیه السلام در گناباد
 ۶۴۷ آرامگاه محمد بن موسی در تفرش
 ۶۵۰ بقعه امامزاده محمد در شهر خاب
 ۶۵۱ بقعه امامزاده محمد در شهرستان نور
 ۶۵۱ بقعه امامزاده محمد در دامغان
 ۶۵۱ بقعه امامزاده شاه محمد در گرماباد
 ۶۵۲ مزار شاهزاده محمد بن امام کاظم علیه السلام در ساوه
 ۶۵۲ بقعه امامزاده سلطان محمد در بابل
 ۶۵۳ اعقاب محمد بن موسی کاظم علیه السلام
 ۶۵۵ آشکار شدن مدفن محمد بن موسی کاظم علیه السلام در شیراز
 ۶۵۶ اشعاری در مدح حضرت سید میر محمد بن موسی کاظم علیه السلام
 ۶۵۸ هارون بن موسی علیه السلام
 ۶۵۸ بررسی مزارات منسوب به هارون بن موسی علیه السلام
 ۶۵۹ بقعه هارون ولایت در اصفهان
 ۶۶۴ بقعه هارون بن موسی در ساوه
 ۶۶۷ مدفن هارون بن موسی علیه السلام در شهریار
 ۶۶۸ بقعه امامزاده هارون بن موسی علیه السلام در کاشان
 ۶۷۲ یحیی بن موسی علیه السلام
 ۶۷۳ بقعه یحیی بن موسی کاظم علیه السلام در سبزوار
 ۶۷۶ آرامگاه یحیی بن موسی در سمنان
 ۶۷۷ مرقد یحیی بن موسی در محلات
 ۶۷۹ بقعه امامزاده یحیی در هشتگرد
 ۶۸۱ بقعه امامزاده یحیی در تهران
 ۶۸۳ آرامگاه امامزاده یحیی در ورامین
 ۶۸۶ بقعه امامزاده یحیی در ساوه

- آرامگاه امامزاده یحیی در همدان ۶۸۷
- آرامگاه امامزاده یحیی در لاریجان ۶۸۸
- بقعه امامزاده یحیی در ساری ۶۸۸
- تأملاتی درباره بقعه امامزاده یحیی ساری ۶۸۹
- مزارات منسوب به سایر فرزندان امام موسی کاظم علیه السلام ۶۹۶
- بقعه انوشیروان بن موسی کاظم علیه السلام ۶۹۶
- بقعه امامزاده ابوالفتح در گلپایگان ۶۹۷
- بقعه امامزاده ابوطالب در قائم شهر ۶۹۷
- بقعه امامزاده سیدجلال الدین اشرف در لاهیجان ۶۹۸
- بقعه امامزاده حبیب بن موسی در کاشان ۷۰۱
- حارث بن موسی کاظم علیه السلام ۷۰۳
- بقعه شاهزاده خالد در کنبد شش امامزاده قم ۷۰۶
- بقعه روح الله بن موسی کاظم علیه السلام در تهران ۷۰۷
- بقعه امامزاده سیدرضا در سمنان ۷۰۷
- زکریا بن موسی کاظم علیه السلام ۷۰۸
- بقعه امامزاده سیدزکریا در نور ۷۰۹
- بقعه امامزاده شاهزاده زکریا در قم ۷۰۹
- بقعه امامزاده زکریا در کلاردشت ۷۱۲
- بقعه زبیده خاتون در همدان ۷۱۲
- بقعه بی بی زبیده در قزوین ۷۱۳
- بقعه سکنه خاتون در زالون آباد قم ۷۱۴
- بقعه سکنه بنت امام موسی کاظم علیه السلام در ساری ۷۱۶
- بقعه بی بی سکنه در قزوین ۷۱۷
- بقعه سکنه خاتون در هفت تن قم ۷۱۷
- بقعه امامزاده شعیب در سبزوار ۷۱۸
- مرقد امامزاده شفیع در طالش ۷۱۹
- صالح بن موسی علیه السلام ۷۲۰
- مزارات منسوب به امامزاده صالح ۷۲۱
- بقعه امامزاده طاهر و منصور ۷۲۲
- بقعه امامزاده طاهر و مطهر در کجور ۷۲۲
- بقعه امامزاده طیب و طاهر در قم ۷۲۳
- مرقد امامزاده طاهر در خلجستان قم ۷۲۴
- آرامگاه امامزاده عاقب در تفرش ۷۲۵

۷۲۷	بقعه امامزاده عبدالحق در قائمشهر
۷۲۷	بقعه امامزاده عباسعلی در صحنه
۷۲۸	بقعه امامزاده عطاءالله در مراغه
۷۲۸	بقعه امامزاده عقیل در اسلامشهر
۷۳۰	بقعه امامزاده علاءالدین در نورآباد
۷۳۲	ملاحظات دربارۀ علی اکبر و علی اصغر فرزندان امام موسی کاظم (ع)
۷۳۲	بقعه امامزاده سیدعلی اکبر در سبزوار
۷۳۳	مرقد امامزاده علی اصغر و علی عسگر در رودبار
۷۳۴	بقعه امامزاده علی اکبر در ری
۷۳۶	بقعه سیدعلی اکبر در سمنان
۷۳۶	بقعه امامزاده علی اکبر در کرسار
۷۳۷	بقعه امامزاده علی اکبر در باری
۷۳۷	تأملاتی دربارۀ امامزاده سلطان سیدعلی در نایین
۷۴۰	بقعه امامزاده علی در دامغان
۷۴۱	مقبرۀ امامزاده سیدعلی کیا سلطان در کجور
۷۴۳	ملاحظات دربارۀ امامزاده آقا علی عباس در نطنز
۷۴۵	بقعه امامزاده علی نقی در قزوین
۷۴۷	بقعه امامزاده کمال در قزوین
۷۴۸	بقعه امامزاده محمدرضا در زواره
۷۴۸	بقعه امامزاده محمود در صحنه کرمانشاهان
۷۴۹	امامزاده میرشاه محمود در لشت نشا
۷۵۰	بقعه امامزاده محمود در قائمشهر
۷۵۰	بقعه امامزاده محمود در نور
۷۵۱	بقعه امامزاده سلطان مطهر در بومهن
۷۵۲	بقعه امامزاده موسی بن عون در نور
۷۵۳	بقعه امامزاده محسن در اراک
۷۵۳	بقعه امامزاده محسن در قم
۷۵۴	بقعه امامزاده سیدناصرالدین
۷۵۵	بقعه امامزاده هادی در همدان
۷۵۶	بقعه امامزاده هادی در قزوین
۷۵۶	آرامگاه امامزاده هادی در تفرش
۷۵۷	امامزاده هادی در کلاردشت
۷۵۸	بقعه امامزاده هادی در قم

- ۷۵۹..... بقعه امامزاده هادی در ری.....
- ۷۶۰..... بقعه امامزاده هادی در دیلمان.....
- ۷۶۰..... بقعه امامزاده یونس در لواسان تهران.....
- ۷۶۰..... بقعه امامزاده یونس در ساوه.....
- ۷۶۰..... بقعه امامزاده یونس رضا در قائم شهر.....
- ۷۶۱..... بقعه امامزاده سلیمان (یلان) در کاشان.....
- ۷۶۱..... بقعه امامزاده یوسف در نور.....
- ۷۶۲..... مرقد یوسف بن موسی کاظم علیه السلام در اراک.....
- ۷۶۳..... بقعه امامزاده یعقوب در ابهر زنجان.....
- ۷۶۴..... مدفن یکی از دختران امام موسی کاظم علیه السلام در مدینه.....
- ۷۶۴..... مدفن منسوب به یکی از دختران امام موسی کاظم علیه السلام در نورآباد.....
- ۷۶۶..... اسامی بقاع متبرکه منسوب به فرزندان و نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام در ایران.....
- ۷۶۶..... استان آذربایجان شرقی.....
- ۷۶۷..... استان آذربایجان غربی.....
- ۷۶۷..... استان اردبیل.....
- ۷۶۷..... استان اصفهان.....
- ۷۷۱..... استان ایلام.....
- ۷۷۱..... استان تهران.....
- ۷۷۴..... استان چهارمحال و بختیاری.....
- ۷۷۵..... استان خراسان.....
- ۷۷۷..... استان خوزستان.....
- ۷۷۹..... استان زنجان.....
- ۷۸۰..... استان سمنان.....
- ۷۸۰..... استان فارس.....
- ۷۸۲..... استان کردستان.....
- ۷۸۳..... استان کرمان.....
- ۷۸۳..... استان کرمانشاه.....
- ۷۸۴..... استان کهگیلویه و بویراحمد.....
- ۷۸۴..... استان گیلان.....
- ۷۸۶..... استان لرستان.....
- ۷۸۶..... استان مازندران.....
- ۷۸۸..... استان مرکزی.....
- ۷۹۰..... استان هرمزگان.....

۷۹۰	استان همدان
۷۹۰	استان یزد
۷۹۳	یادداشت‌ها
۷۹۳	تأملاتی درباره موسی مبرقع و اولاد وی
۷۹۸	مدفن موسی مبرقع در قم
۸۰۷	رواق و بقعه منسوب به موسی مبرقع در قم
۸۱۰	نام و نسب مدفونان در بقعه چهل اختران قم
۸۱۴	تأملاتی درباره احمدبن موسی کاووس
۸۱۶	محمدبن موسی صادق علیه السلام
۸۱۸	سری بن منصور (ابوالسرایا)
۸۲۰	زیدبن علی علیه السلام
۸۲۲	حسین بن علی (صاحب فخ)
۸۲۴	فرقه واقفیه
۸۲۸	عصر آل بویه و شخصیت امیر عبدالواحد دیلمی
۸۳۱	امیر مقرب‌الدین مسعودبن بدر
۸۳۲	اتابکان فارس
۸۳۳	شیخ ابوعبدالله محمدبن خفیف
۸۳۷	زیارت‌نامه‌ها
۸۳۷	کیفیت زیارت حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام
۸۳۹	زیارت حضرت علی بن موسی الرضا علیه السلام
۸۳۹	زیارت حضرت معصومه علیه السلام در قم
۸۴۱	زیارت حضرت امامزاده واجب‌التعظیم سیدمیراحمدبن موسی کاظم علیه السلام
۸۴۲	زیارت مختص حضرت سید میراحمدبن موسی، شاهچراغ علیه السلام
۸۴۳	زیارت‌نامه حضرت حسین بن موسی کاظم علیه السلام
۸۴۳	زیارت‌نامه عمومی امامزادگان
۸۴۴	زیارت سایر شهدای کربلا
۸۴۵	زیارت بسیار مختصر حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله
۸۴۵	زیارت حضرت امام حسین علیه السلام مشهور به «زیارت وارث»
۸۴۶	زیارت حضرت علی بن الحسین معروف به علی اکبر علیه السلام
۸۴۶	زیارت حضرت امام زمان علیه السلام
۸۴۶	دعای حضرت صاحب الامر علیه السلام
۸۴۷	نقشه‌ها
۸۷۹	تصاویر
۹۴۷	منابع و مأخذ
۹۷۱	تاریخ تألیف برخی از منابع

۹۷۷.....	فهرست‌ها
۹۷۷.....	نام افراد
۱۰۰۱.....	کتاب‌ها
۱۰۱۳.....	جاها

www.ketab.ir

مقدمه

ائمه اطهار علیهم السلام فرزندان و احفاد آنها پاکیزگان و فرشتگانی از جنس بشرند، ولی در زمره برترین آنها به شمار می‌روند.

روزگاری مهاجرانی غریب از سلاله آل ابی طالب علیهم السلام از ظلم و جور جانکاه، و تعقیب و شکنجه هولناک حاکمان جبار به سرزمینی پناه آوردند که آن را مأمن خود می‌دانستند و امروز مَضْجَع و آرامگاه آنها، پناهگاه و ملجأ مردم این سرزمین است.

به درستی خداوند خیرات و خوبی‌های آنها را به ملتی هدیه کرده که شایسته پذیرش آنها بوده و این شایستگی را در طول تاریخ حفظ کرده است. مزارات و مراقد آنها در جای جای سرزمین ایران بر بلندی‌های کوه‌ها و پهنة دشت‌ها، بایان‌ها، شهرها، روستاهای دور و نزدیک صرفاً نمادی از یک میراث به جای مانده از اعصار و قرون گذشته نیست.

گنبد‌های مخروطی و هرمی‌شکل فیروزه‌ای، لاجوردی، طلایی با حاشیه‌های تیزی از گل‌های اسلیمی و خطوط بنایی مزین به آیات الهی و احادیث همچنین گلدسته‌ها، و مناره‌های سر به فلک کشیده، طاق‌ها و رواق‌هایی که تزیینات آویزه‌ای شکل آنها با قاب‌بندی‌های چندضلعی و کاشی‌های الوان و یا نماسازی‌های آجری، ساده اما باصفا چشم را خیره، دل را آرام و عقل را مبهور می‌سازند. به راستی این‌ها سنگ و چوب و آجر و گل‌اند، اما ائمه آنها با خمیرمایه‌ای از عشق، رنگی از ایمان و سنگی از وفا برافراشته شده‌اند تا مقام و شان‌های هدایت در جاده‌های پرپیچ و خم تاریک و گمراه‌کننده روزگار باشند.

راز ماندگاری این عمارت‌ها نه ساخت زیبایی برون، بلکه سیرت پرفیض درون آنها می‌باشد، که با حیات معنوی مردم ایران درآمیخته است. وجود بقاع متبرکه و مشاهد مشرفه، مشحون و سرشار از تأثیرات روحی، معنوی، فرهنگی، دینی، اجتماعی و سیاسی است. در طول تاریخ بسیاری از جنبش‌های سیاسی، مذهبی از ساخت همین اماکن شکل گرفته و یا کانون تمرکز آنها بوده است.

به هر روی در بازشناسی این رویدادها، چگونگی و نحوه زدودن پیرایه‌ها از ساحت حقایق تاریخی نیز اهمیت دارد. به نظر نگارنده این سطور چنین کاری، بس حساس و دشوار می‌نماید. زیرا گاهی عدم اعتدال در آن ممکن است منجر به مخدوش کردن باورهای صادقانه مردم شود. لذا به همین میزان که رسالت نویسندگان متعهد بیان حقایق و ارائه زندگی شفاف از فرزندان ائمه هدی علیهم‌السلام است کشف زوایای پنهان زندگانی این بزرگان و نحوه استدلال و استنتاج درباره علت مهاجرت، زندگی، شهادت، نسب و مدفن آن‌ها نباید به گونه‌ای باشد که تردیدهای دیگری در ذهن مخاطب به جای بگذارد. شوه‌ای که برخی از علمای بزرگ و پیشینیان فهیم با حسن درایت، عدالت و انصاف در قضاوت نسبت به یافته‌های خود و میزان آن از درک حقایق تاریخی به کار بسته‌اند.

یکی از موضوعاتی که در کتاب حاضر مورد بررسی و مذاقه قرار گرفته است، بحث درباره علل اختلاف در تعداد و اسامی فرزندان امام موسی کاظم علیه‌السلام می‌باشد. به نظر می‌رسد که یکی از دلایل این اختلاف منظور کردن صفت، کنیه و لقب به جای نام فرزندان امام موسی کاظم علیه‌السلام است. متأسفانه این اشتباه موجب افزوده شدن تعدادی فرزند به فرزندان واقعی امام علیه‌السلام در برخی از کتاب‌های تاریخی و انساب شده است. حقیقت غیرقابل انکار دیگر، ثبت تعدادی از نوادگان و احفاد آن امام همام علیه‌السلام به جای فرزندان بلاصل ایشان از سوی برخی از تذکره‌نویسان است. اسقاط سلسله نسب برخی از صاحبان مزارات و مزارات که به احتمال زیاد از نوادگان آن حضرت می‌باشد، باعث شده تا این گمان که آن‌ها فرزندان بلافصل امام علیه‌السلام هستند تقویت شود. به همین دلیل است که بعضاً با وجود اینکه منابع معتبر تاریخی و انساب تنها یک فرزند با نام معین برای آن حضرت قایل شده‌اند، تعداد زیادی مزارات به همان نام به یک تن از فرزندان امام موسی کاظم علیه‌السلام منسوب کرده‌اند.

افزون بر این ورود پاره‌ای از جعلیات که با افسانه و داستان‌سرایی آمیخته است به پدیده نسب‌سازی دامن زده و فرزندی را برای آن حضرت قایل شده که در هیچ یک از کتب انساب و تاریخ نامی از آن‌ها به میان نیامده است. این انتساب‌های بی‌پایه و اساس که در زمان‌های مختلف روی داده و طی دوران‌های طولانی در افواه مردم شهرت یافته به سادگی در تاریخ شفاهی و یا کتبی رایج شده اما زدودن آن کار دشواری به نظر می‌رسد. زیرا بذل افسانه‌ای را که در سالیان دور کاشته شده امروز میدل به یک درخت کهنسال شده است. چنین انتساب‌ها و پندارهای غلط با هر انگیزه‌ای که شکل گرفته باشد در نزد مردم مسلمان ایران که تفاوتی در ابراز ارادت و محبت نسبت به فرزندان امام موسی کاظم علیه‌السلام و یا سایر ائمه اطهار علیهم‌السلام و نوادگان آن‌ها قایل نیستند و همه احفاد و فرزندان ائمه اطهار علیهم‌السلام در زمره ذریه رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وآلهم‌وسلم محترم و گران‌قدر می‌شمارند رخداد نامیمونی به حساب می‌آید. بنابراین ارتقای سلسله انتساب امامزادگان

عالی قدر نه تنها به ارزش و عظمت آن‌ها نمی‌افزاید، بلکه مانعی در معرفت زایرین نسب به شخصیت مدفون در بقاع متبر که ایجاد می‌کند چرا که ثواب زیارت را به قدر معرفت می‌دهند.

در بررسی و تحقیقات انجام گرفته در کتاب حاضر در مواردی مراقد و بقاع متعددی در اماکن شهرها و روستاهای ایران منسوب به یکی از اولاد و فرزندان بلافضل امام موسی کاظم علیه السلام مشاهده شد. این در حالی است که آن امامزاده هرگز به ایران هجرت نکرده و مرقد وی در خارج از سرزمین ایران مشهور و معتبر است. علاوه بر آن در مواردی نیز بقاع و مزاراتی منسوب به فرزندان امام موسی کاظم علیه السلام مشاهده کردم، در صورتی که هرگز چنین فرزندی را علمای انساب و مورخان برای آن حضرت علیه السلام قایل نشده‌اند و حتی نامی از آن‌ها در تذکره‌های غیر معتبر نیز ذکر نشده است. این موارد که شمار آن‌ها اندک نیست ناشی از ترهات عامه، و فاقد پایه و اساس است.

خوشبختانه با وجود منابع معتبر و قایل اعتماد و شواهد تاریخی درباره انتساب شمار قابل توجهی از فرزندان امام موسی کاظم علیه السلام نیازی به اثبات نسب آن‌ها وجود نداشت و فایده‌ای نیز برای این کار مترتب نبود. همچنان که در مواردی نیز نام‌هایی به‌عنوان فرزندان بلافضل آن حضرت نسبت داده شده است که ضرورتی به اقامه دلیل و برهان برای رد آن مشاهده نشد، زیرا آثار جعل در آن‌ها به قدری آشکار است که هر پژوهشگری را از هر کوشش و تحقیقی برای رسیدن به قول صحیح بی‌نیاز می‌سازد.

در این کتاب تا آنجا که توان و بضاعت نگارنده احباب می‌کرد کوشش شده است با بهره‌گیری از روش مقایسه تطبیقی^۱ شمار و اسامی دختران و پسران منسوب به آن حضرت را براساس چندین مأخذ متقدم و متأخر طبقه‌بندی شود و با توجه به بقاع منسوب به آن‌ها و آنچه که در افواه عامه شهرت یافته، تلاش شده است تا اسامی غیر واقع و بی‌پایه و اساس که به‌عنوان فرزندان بلافضل آن حضرت ذکر شده، از فهرست اسامی معتبر و یا قابل اعتماد متمایز کنیم. این شیوه چنانچه توسط مؤلفان و پژوهشگران درباره فرزندان سایر ائمه علیهم السلام که در شمار و اسامی آن‌ها اختلاف است به کار گرفته شود نتایج ارزنده‌ای در پی خواهد داشت.

در بررسی مزارات و مراقد منسوب به فرزندان امام موسی کاظم علیه السلام همچنین مشاهده شد عده‌ای مزارات متعددی به نام یکی از فرزندان امام موسی کاظم علیه السلام منسوب کرده‌اند. این در حالی است که آن حضرت تنها یک فرزند به آن نام داشتند.^۲

۱. این روش که برای اولین بار در این تحقیق به کار گرفته شد خوشبختانه نتایج سودمندی در پی داشت. جهت اطلاع بیشتر به بخش تأملاتی در شمار و اسامی فرزندان امام موسی کاظم علیه السلام مراجعه شود.

۲. بجز مواردی که برای آن حضرت علیه السلام فرزندان هم نام و مشابه ذکر شده است. نظیر ابراهیم اکبر، ابراهیم اصغر، فاطمه کبری، فاطمه صغری و...

بدیهی است که اثبات صحت نسب شخصیت مدفون در یکی از این مزارات لامحاله و ناگزیر نفی سایر بقاع منسوب به آن امامزاده را در پی خواهد داشت. این قاعده در صورتی دلالت دارد که گزارش معتبری از مدفون بودن امامزاده مورد نظر در آن شهر و یا دست کم گزارشی از هجرت وی به ایران در اختیار داشته باشیم.

ناگفته نماند که یکی از دلایل تعدد بقاع و مزارات مشابه و هم‌نام منسوب به یک امامزاده، کثرت نام‌های مشابه در میان اولاد و احفاد و نوادگان ائمه اطهار علیهم‌السلام بالاخص حضرت امام موسی کاظم علیه‌السلام است.

این موضوع زمانی پیچیده‌تر می‌شود که در سلسله نسب برخی از امامزادگان خدشه‌ای روی داده باشد. دشواری دیگر فقدان سنگ نوشته‌ها و کتیبه‌هایی است که در بنای اولیه وجود داشته ولی با گذر زمان در اثر زلزله و بلایای طبیعی و یا فرسودگی و تخریب عمارت، نشانه‌های مکتوب، سنگ نوشته‌ها و کتیبه‌ها از میان رفته و یا مخدوش شده‌اند و در تجدید بنا و مرمت آن دیگر از سلسله نسب کامل و دقیق آن امامزاده آثار مستندی بر جای نمانده است.

این عامل نیز طی گذشت سال‌های طولانی موجب شده است تا امامزاده‌ای که با چندین واسطه نسب وی به یکی از ائمه اطهار علیهم‌السلام منتهی می‌شود، فرزند بلافصل آن امام همام علیه‌السلام شناخته شده و معروف شود. شهرتی که هیچ مبنا و اصلی ندارد و از مصداق «رُبُّ شُهْرَةٍ لَا أَصْلَ لَهَا» است.

با این وجود نباید تصور شود بقاع متبرکه‌ای که فاقد هر گونه سنگ نوشته و یا کتیبه‌ای می‌باشد الزاماً دلیلی بر بی‌پایه بودن آن است. چرا که در برخی از موارد عدم آگاهی ما از نسب صاحب مرقدی دلیل بر عدم انتساب وی بر آنچه که شهرت یافته نیست. «عَدَمُ الْوُجْدَانِ لَا يَدُلُّ عَدَمَ الْوُجُودِ» برای تعیین نسب برخی از امامزادگان و یافتن اسرار پنهان تاریخی برخی از مراقد و مزارات نمی‌توان به سنگ‌نوشته‌ها، کتیبه‌ها و آثار نشانه‌های موجود در مراقد اتکا کرد. اگر چه این آثار علایم هدایت‌گری برای پژوهشگران است ولی الزاماً ما را به حقایق تاریخی وصل نمی‌کنند، گاهی نیز ما را با ابهامات بسیار رها می‌کنند و در مواردی برخی از این سنگ‌نوشته‌ها فاقد اصالت و گمراه‌کننده است.

در مواردی - هر چند اندک - مشاهده شده که مردم محل و یا متولیات مراقد با انگیزه‌های مختلف از جمله تفاخر و مباهات نسب به امامزادگان شهر و یا روستای خود با کاستن سلسله نسب امامزاده‌ای که با چندین واسطه به یکی از ائمه هدی علیهم‌السلام ختم می‌شود او را فرزند بلافصل آن امام همام علیه‌السلام منسوب کرده و شهرت داده‌اند. همچنان که گفته شد این امر با هر انگیزه‌ای که صورت پذیرد، شایسته تکریم و تعظیم امامزادگان و الا مقام نیست. به مصداق: «كُلَّ سَبِّ وَ

نسب منقطع يوم القيامة الا سببی و نسبی^۱ سادات در هر طبقه‌ای که باشند اولاد پیامبر ﷺ هستند و این امر اختصاص به ذریه رسول اکرم ﷺ دارد.

در بررسی‌های تاریخی مشاهده می‌شود عده‌ای از پژوهشگران و مؤلفان برای دست‌یابی به حقیقت تاریخی به ناچار به گمانه‌ها و احتمالات روی می‌آورد. نگارنده این سطور نیز گهگاه در زیر امواج ابهامات، فقدان منابع و عدم آگاهی ناگزیر به سمت گمانه‌ها و احتمالات روی آورده‌است. اما تلاش بر این بوده تا از میان گمانه‌ها آن‌هایی را برگزیند که به حقیقت نزدیک‌تر است.

در مواردی نیز که دایره محدود آگاهی و درک نگارنده مانع از شناخت ماهیت شخصیت‌های مدفون در بقاع مورد بررسی و تعیین نسب آن‌ها شد. به جای هر گونه اظهار نظری، سکوت اختیار کرده‌است. خواهش نگارنده این سطور این است که پژوهشگران، علمای انساب و مورخین معاصر به این کاستی‌ها توجه و با اسناد و مدارکی که خارج از دسترسی این حقیر بوده است اقدام به تعیین نسب دقیق آن‌ها نمایند.

در پایان خاطر نشان می‌سازد که هدف از تألیف کتاب حاضر تبیین زندگی فرزندان امام موسی کاظم علیه السلام و بیان حقایق تاریخی و زدن پیرایه‌ها و جعلیات و افسانه‌ها از ساحت زندگی آن‌هاست.

در طول مدت نسبتاً طولانی این تحقیق همه کوشش نگارنده بر این استوار بود تا در میان اقوال و گزارش‌های تاریخی آنچه را که با حقایق تاریخی نزدیک‌تر است برگزیده و بازگو کند.

بنابراین در نقد و بررسی دیدگاه‌ها و نظریه‌های مندرج در آثار علما و دانشمندان پیشین، مبنای قضاوت، برخورداری از روش‌های علمی و عقلی بوده و در این کار کوشش‌های لازم برای حفظ امانت‌داری در نظر گرفته شده است.

در جای جای کتاب حاضر به تناسب موضوعات مطرح شده آثار و کتاب‌های زیادی مورد نقد و بررسی قرار گرفته و در موردی به اشکالات، کاستی‌ها و تناقض موجود در آن‌ها اشاره شده است. این اقدام با هدف تبیین مباحث مورد بررسی انجام گرفته، این قبیل انتقادات هرگز به معنای نادیده گرفتن ارزش آثار و کوشش مؤلفان گرانقدر آن‌ها نیست. بیشک اگر زحمات نویسندگان و محققان پیشین نبود دست‌یابی به بسیاری از حقایق امکان نداشت.

کاملاً واضح است که ادله و برهان و استنتاج‌های تاریخی اینجانب نیز خالی از نقض و اشکال نیست. به همین دلیل لازم است راه رفته و یا ناپیموده حقیر را دیگران اصلاح و ادامه دهند و از خداوند دوام یاری و توفیق برای کسانی که با تحقیقات جامع‌تری این اثر ناچیز را تکمیل خواهند کرد خواستارم.

من هر چه خواندم، همه از یاد من برفت
عشق می‌ورزم و امید که این فن شریف
آلا حدیث دوست که تکرار می‌کنم
چون هنرهای دیگر، باعث حرمان نشود

و به مصداق روایت عبدالله بن حامد اصفهانی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله امید بسته‌ام که می‌فرمایند:
مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ شَهِيداً آلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ مَغْفُوراً لَهُ آلَا وَ
مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ تَائِباً آلَا وَ مَنْ مَاتَ عَلَى حُبِّ آلِ مُحَمَّدٍ مَاتَ مُؤْمِناً مُسْتَكْمِلاً
الْإِيمَانِ آلَا وَ ...^۱

و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین

جلیل عرفان‌منش

تهران ۱۳۸۳

علل مهاجرت امامزادگان و سادات به ایران

سادات در مقاطع مختلف و با انگیزه‌های متفاوتی پا به سرزمین ایران گذاشتند. گروه اول هنگامی به ایران مهاجرت کردند که حضرت امام علی بن موسی علیه السلام در ماجرای ولایت‌عهدی از مدینه عازم مرو شد.

عده‌ای از سادات «موسوی»، «حسینی»^۱ و «حسینی»^۲ یا به شوق دیدار امام رضا علیه السلام و یا پس از باخبر شدن از توطئه مأمون و شهادت امام رضا علیه السلام عازم ایران شدند^۳ که در این رابطه می‌توان به کاروان احمد بن موسی علیه السلام و برادران وی و همچنین فاطمه بنت موسی علیه السلام اشاره کرد. شمار امامزادگانی که همراه احمد بن موسی علیه السلام وارد ایران شدند در منابع از هفتصد تا پانزده هزار نفر ذکر شده است.^۴

گروه دیگر ساداتی بودند که به هنگام ظهور و یا قیام یکی از علویان بر علیه خلفای جور اموی و یا عباسی شرکت کرده بودند که پس از شکست قیام تحت تعقیب قرار می‌گرفتند. از آنجایی که مردم ایران عشق وافری به اولاد علی علیه السلام داشتند هنگامی که مهاجرانی از تبار ائمه اطهار علیهم السلام به طور آشکار پا به این سرزمین می‌گذاشتند، از حضور آن‌ها استقبال می‌کردند، اما به دلیل اینکه عاملان خلفای عباسی در ایران حکمفرمایی داشتند بیشتر آن‌ها به طور ناشناس و

۱. ظهیرالدین مرعشی، تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، ص ۲۷۵.

۲. همان، ص ۲۷۵.

۳. پس از این واقعه عده‌ای از سادات به کوهستان‌های دیلمستان و طبرستان پناه بردند و بعضی در آنجا شهید شدند که مزار و مرقد آن‌ها مشهور و معروف است. همان، ص ۲۷۸. برخی نیز از حضور تعداد چهل هزار نفر از سادات به ایران هنگام ولایت‌عهدی امام رضا علیه السلام سخن گفته‌اند و می‌نویسند این دسته به دعوت مأمون به ایران آمدند و در شهر مرو و خراسان اقامت کردند که پس از شهادت امام رضا علیه السلام در گوشه و کنار ایران پراکنده شدند. (ن.ک. بناهای آرامگاهی، ص ۹۸)

۴. یکی از دلایل این اختلاف پیوستن شیعیان در طول مسیر راه به کاروان است. ن.ک. جلیل عرفان‌منش، زندگانی و قیام احمد بن موسی علیه السلام، ص ۵۷.

مخفیانه وارد ایران می‌شدند. وجود کوهستان‌های دیلم، و مازندران و طبرستان که هم صعب‌العبور و هم دور از دسترس حکومت مرکزی بود و مردم این دیار در آغاز به دین اسلام مشرف شده بودند اقامتگاه مناسبی برای سادات علوی به‌شمار می‌رفت. به همین دلیل گروه زیادی از سادات رو به دیار طبرستان نهادند.^۱

دسته و گروه دیگر، جمع کثیری از علویان هستند که با تشکیل سلسله علویان در طبرستان و پس از آن به ایران عزیمت کردند. این دسته از علویان علاوه بر شهرهای شمالی در سایر شهرهای ایران از جمله قم، ری، قزوین و بخش‌هایی از شهرهای جنوب غربی ایران پراکنده و سکنی گزیدند.^۲ علاوه بر طبرستان یکی از مناطقی که مرکز نهضت و قیام بر علیه حکومت اموی و سپس عباسی بود خراسان بود. در دوران اموی مبلغان زیادی در لباس بازرگان به خراسان می‌رفتند و به افشای مظالم حکومت اموی و مصایبی که به اهل بیت^{علیهم‌السلام} کرده بودند پرداختند.^۳ گروه دیگر، بازماندگان قیام‌های علویان بودند که در زمان قیام و یا پس از شکست تحت تعقیب خلفای اموی و عباسی به ایران پناه می‌آوردند.

از میان علویانی که بر علیه خلفای عباسی قیام کردند می‌توان از محمد بن عبدالله بن حسن و برادرش موسی و حسین و علی بن زید و عده‌ای از ساداتی که با او همراه بودند و همچنین از ابراهیم بن عبدالله بن حسن برادر دیگر محمد بن عبدالله در دوران منصور دوانیقی نام برد.^۴ در عهد خلافت هادی به قیام حسین بن علی بن حسن و در عهد مأمون به قیام‌های ابن طباطبای و ابوالسرایا در کوفه و زید بن موسی^{علیه‌السلام} در بصره و اهواز، اسماعیل بن موسی کاظم^{علیه‌السلام} در فارس، و همچنین هجرت حضرت معصومه^{علیها‌السلام} و قیام احمد بن موسی^{علیه‌السلام} و برادران امام رضا^{علیه‌السلام} که همراه با کاروان عظیمی از سادات علوی و امامزادگان از مدینه به سمت خراسان (مرو) در حال حرکت بودند اشاره کرد.^۵

۱. همان، ص ۲۷۸.

۲. ن.ک. مرعشی، تاریخ طبرستان، ص ۲۷۶. ابن اسفندیار، تاریخ طبرستان، ج ۱، ص ۱۲۳. باقر حموی، معجم البلدان، ج ۲، ص ۸۹۳.

۳. ن.ک. مقدسی، احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ص ۲۹۳-۲۹۴. علامه نسابه عزیزالدین ابی طالب اسماعیل بن الحسین بن محمد بن الحسین بن احمد المروزی الأرورقای، الفخری، ص ۱۲۲-۱۲۳. به نقل از باقر شریف قریشی، تحلیلی از زندگانی امام کاظم^{علیه‌السلام}، ج ۱، ص ۳۷۱.

۴. ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۵، ص ۲، ۳، ۱۱ و ۱۵.

۵. همان، ج ۵، ص ۷۲. ابوالفرج اصفهانی، مقاتل الطالبیین، ص ۴۳۶-۴۴۱. طبری، تاریخ طبری، ج ۱۰، ص ۳۵. ع.ن. ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، چاپ نجف، ج ۳، ص ۴۷. یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۴۲۶. ابوالفرج اصفهانی، مقاتل الطالبیین، ص ۴۹۷-۵۰۱. طبری، تاریخ طبری، ج ۵، ص ۱۲۷ و ۱۲۳. همچنین جلیل عرفان‌منش، زندگانی و قیام احمد بن موسی^{علیه‌السلام}، ص ۴۳-۵۰.

علاوه بر این در عهد خلفای عباسی زمانی که نسبت به شیعیان با شدت عمل بیشتری برخورد می‌شد و یا دستور قلع و قمع و قتل عام آن‌ها صادر می‌شد، موجب تشدید مهاجرت گروهی از شیعیان و اولاد و احفاد ائمه اطهار علیهم‌السلام به ایران می‌گردید به عنوان مثال می‌توان از فرمان خلیفه متوکل خلیفه عباسی در سال ۲۳۶ق در تخریب روضه مطهر حضرت سیدالشهدا و قتل عام شیعیان را صادر کرد^۱ که سید عبدالعظیم حسنی رحمته‌الله در پی این واقعه عازم ایران شد.

پراکندگی بقاع متبرکه در استان‌های کشور

تعداد بقاع متبرکه در استان‌های کشور وجود دارد. نمایانگر میزان پراکندگی آن‌ها در مناطق مختلف ایران است. از مجموعه ۴۷۷۴ بقاع احصاشده در کشور^۲ بیشترین تعداد آن مربوط به استان فارس با ۸۲۰ بقعه و سپس استان مازندران با ۷۶۲ بقعه، استان گیلان با ۵۷۹ بقعه و استان اصفهان ۵۰۵ بقعه است. سایر استان‌های کشور به ترتیب عبارتند از استان تهران با ۴۹۲ بقعه، استان خراسان با ۲۶۱ بقعه، استان بوشهر با ۲۰۲ بقعه، استان‌های خوزستان و مرکزی هر کدام با تعداد ۱۵۵ بقعه، استان سیستان با ۱۴۲ بقعه، استان همدان با ۸۹ بقعه، استان کرمان، با ۷۷ بقعه، استان یزد ۶۴ بقعه، استان چهارمحال بختیاری با ۵۶ بقعه، استان لرستان با ۵۰ بقعه، استان اردبیل با ۴۷ بقعه، استان هرمزگان با ۴۱ بقعه، استان آذربایجان شرقی با ۳۷ بقعه، استان کهگیلویه و بویراحمد با ۳۵ بقعه، استان‌های ایلام و کرمانشاه هر کدام با ۲۸ بقعه، استان آذربایجان غربی با ۲۴ بقعه به ترتیب بیشترین تعداد بقاع متبرکه را دارند. کمترین تعداد بقاع متبرکه در استان سیستان و بلوچستان است که در این استان تعداد ۲ بقعه گزارش شده است.

ساخت بناهای آرامگاهی در ایران

درباره مدفن و بنای مراقد امامزادگان در ایران، گزارش‌هایی در دست است که حکایت از این دارد که از همان سال‌های اولیه وفات و یا شهادت امامزادگان، بناهایی ساده بر مزار آن‌ها ساخته و به مرور زمان بناهای رفیع و عمارات با شکوهر بر مرقد آن‌ها بنا شده است و برای نگهداری این عمارت‌ها توسط نیکوکاران اموال و املاکی بر آن وقف شده. این توجه و اهتمام در همه ادوار تاریخی از سوی مردم ایران، بزرگان و حکام مشهود می‌باشد اما در مقاطعی اقدام به بازسازی، تجدید بنا و توسعه بقاع متبرکه فزونی یافته است. یکی از این دوران با به قدرت رسیدن علویان در طبرستان و تشکیل حکومت علویان آغاز و سپس در دوران آل بویه ادامه یافت. آل بویه که قبل از تشکیل حکومت، حامی شیعیان انقلابی طبرستان بودند در زمان عصر خود نسبت به برپایی

۱. ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۵، ص ۲۸۷.

۲. بقاع متبرکه کل کشور، نشریه شماره ۳۵ سازمان اوقاف و امور خیریه.

آیین‌های مذهبی و مراسم سوگواری و تعزیت حضرت امام حسین علیه السلام توجه شایانی کردند. در دوران زمامداری عضدالدوله دیلمی، وی علاوه بر تأسیس اماکن عام المنفعه و مراکز علمی، نسبت به مرمت و ساخت صحن مطهر امیرالمؤمنین علی علیه السلام در نجف، بارگاه حضرت امام حسین علیه السلام در کربلا و ساخت عمارتی بر تربت علی بن حمزه بن موسی کاظم علیه السلام در شیراز اقدام کرد.

در دوران سلاجقه علی رغم اینکه امرای سلجوقی بر مذهب اهل تسنن بودند در میان آن‌ها افرادی نظیر مجدالملک اسعدبن محمدبن موسی البروستانی القمی وزیر شیعی مذهب سلجوقی اواخر قرن پنجم بودند که توجه شایانی به آبادانی مراقد و بقاع متبرکه ائمه اطهار علیهم السلام و امامزادگان به عمل آورد. در دوران ایلخانان مغول، از جمله در عهد غازان خان الجایتو و ابوسعید بهادرخان، مراقد و مزارات امامزادگان در ایران تجدید بنا، تعمیر و یا تزیین شدند. در دوران تیموریان، نیز اقدامات قابل توجهی در این باره صورت گرفت که از جمله آن می‌توان به تجدید بنا و تزیین عمارت و بارگاه حضرت علی بن موسی علیه السلام در خراسان اشاره کرد. گزارش‌هایی از دوران اتابکان، نمایانگر علاقه آن‌ها به ساخت عمارت و تجدید بنای بقاع متبرکه در ایران است، از جمله در عهد اتابک ابوبکر سعدبن زنگی از اتابکان فارس که نسبت به عمارت بارگاه احمدبن موسی علیه السلام در شیراز اقدام کرد.

در دوران صفویه بیشترین اقدامات به منظور مرمت، تجدید بنا، و تزیین و توسعه عمارات آرامگاهی و مزارات متبرکه در ایران انجام شد به گونه‌ای که در اکثر مراقد ائمه اطهار علیهم السلام و امامزادگان آثار و نشانه‌های زیادی از معماری و هنرهای دوران صفوی به چشم می‌خورد. پس از صفویان نیز ساخت بناهای آرامگاهی بر روی مراقد و بقاع متبرکه، و نیز تجدید بنا و مرمت آن‌ها ادامه یافت.

تأملاتی درباره تعداد و اسامی فرزندان

امام موسی کاظم علیه السلام

در میان علمای انساب و مورخان درباره تعداد فرزندان امام موسی کاظم علیه السلام اختلافات فاحشی وجود دارد. صاحب المجدی فی الانساب (متوفای قرن پنجم هجری) برای آن حضرت علیه السلام شصت فرزند قایل شده است که از این تعداد بیست و سه نفر پسر و سی و هفت نفر دختر هستند.^۱

همین تعداد را، ابن عنبه (متوفای ۸۱۸ق) در عمدة الطالب^۲، سیدجعفر الأعرجی (متوفای ۱۳۳۲ق) در مناهل الضرب فی انساب العرب^۳ و کاشفی در روضة الشهداء^۴ بیان کرده‌اند. ابونصر بخاری (متوفای ۳۴۲ق) مؤلف سر السلسلة العلویة تعداد اولاد امام علیه السلام را چهل نفر شامل هجده پسر و بیست و دو دختر ذکر می‌کند.^۵

علی بن عیسیٰ اربلی (متوفای ۶۹۳) در کشف الغمة فی معرفة الائمة^۶ و ابن جوزی (متوفای ۵۴۴ق) در تذكرة الخواص الائمة^۷ تعداد ۳۸ فرزند برای امام موسی کاظم علیه السلام بر می‌شمارند که از این تعداد، ۲۰ نفر پسر و ۱۸ نفر دختر هستند. همین تعداد را میرزا ملک الکتاب در ریاض الانساب و مجمع الاعقاب آورده است.^۸

مؤلف صحاح الاخبار^۹ و علی بن محمد بن احمد در الفصول المهمة فی معرفة احوال

۱. علی بن محمد علوی، المجدی فی الانساب الطالبین، ص ۱۰۶، در برخی نسخ ۵۹ نفر آمده است.

۲. ابن عنبه، عمدة الطالب، ص ۱۹۷ و ۲۲۶.

۳. سیدجعفر الأعرجی، مناهل الضرب، ص ۵۶۷.

۴. ملاحسین کاشفی، روضة الشهداء، ص ۱۹۸.

۵. ابونصر بخاری، سر السلسلة العلویة، ص ۴۲.

۶. علی بن عیسیٰ اربلی، کشف الغمة، ص ۲۴۳.

۷. ابن جوزی، تذكرة الخواص الائمة، ص ۸۴.

۸. میرزا ملک الکتاب، ریاض الانساب و مجمع الاعقاب، ص ۱۴۴.

۹. رفاعة، صحاح الاخبار، ص ۴۶.

الائمه^۱ و شیخ مفید (متوفای ۴۱۳ق) در ارشاد^۲ و همچنین علامه مجلسی (متوفای ۱۱۱۰ق) در تذکرة الائمة^۳ و بحار الانوار^۴ و شیخ عباس قمی در منتهی الآمال^۵ برای حضرت امام موسی کاظم (علیه السلام) ۳۷ فرزند شامل هجده پسر و نوزده دختر بر می‌شمارند. نعمت‌الله جزایری در الانوار النعمانیة^۶ تعداد ۳۲ نفر فرزند برای امام موسی کاظم (علیه السلام) بر می‌شمارد که تعداد پسران آن حضرت (علیه السلام) ۱۳ و دختران ۱۹ تن می‌باشد.

ابن شهر آشوب (متوفای ۵۸۸ق) در مناقب آل ابی طالب^۷ ۳۰ فرزند برای آن حضرت قایل است. ابراهیم قندوزی (متوفای ۱۲۹۴ق) مؤلف ینابیع الموده^۸ تعداد فرزندان حضرت (علیه السلام) را ۵۹ نفر می‌نویسد. صاحب زینة المجالس^۹ به نقل از حمدالله مستوفی تعداد فرزندان امام (علیه السلام) را ۴۵ نفر مشتمل بر ۳۷ پسر و ۸ دختر می‌داند.

مؤلف کتاب تذکرة تعداد فرزندان حضرت (علیه السلام) را ۴۰ نفر (۲۰ پسر و ۲۰ دختر) می‌شمارد. همچنین در کتاب گزیده تاریخ تعداد فرزندان حضرت (علیه السلام) را ۷۹ تن شامل ۵۱ پسر و ۲۸ دختر نام می‌برد.^{۱۰} یعقوبی در تاریخ خود می‌نویسد که موسی بن جعفر (علیه السلام) ۴۱ فرزند ۱۸ پسر و ۲۳ دختر داشت.^{۱۱} مؤلف کنز الانساب و بحر المصاب^{۱۲} و بحر الانساب^{۱۳}، تعداد ۴۲ فرزند برای آن حضرت (علیه السلام) نام می‌برند که از این تعداد ۳۸ تن پسر و ۴ تن دختر هستند. ابن شدقم (متوفای ۱۰۹۴ق) در تحفة الارها و زلال الانهار^{۱۴} تعداد ۳۳ فرزند برای امام موسی کاظم (علیه السلام) قایل شده است.

۱. علی بن محمد بن احمد، الفصول المهمة، ص ۲۵۶.
۲. شیخ مفید، ارشاد، ج ۲، ص ۲۴۴.
۳. علامه مجلسی، تذکرة ائمه، ص ۱۱۰. در این کتاب از ۱۹ فرزند پسر و ۸ فرزند دختر نام برده شده است.
۴. علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۸، ص ۲۸۸.
۵. عباس قمی، منتهی الآمال، ج ۲، ص ۴۰۱.
۶. نعمت‌الله جزایری، الانوار النعمانیة، ج ۱، ص ۳۸۰.
۷. ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ص ۴۳۸.
۸. سلیمان بن ابراهیم قندوزی، ینابیع الموده، ص ۳۵۴.
۹. شوشتری، زینة المجالس، ص ۲۲۵.
۱۰. به نقل از محمد مهدی فقیه محمدی، انوار پراکنده، ج ۱، ص ۵۳۱.
۱۱. یعقوبی، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۱۲۴.
۱۲. ابومحمد بن لوط بن یحیی خزاعی، کنز الانساب و بحر المصاب، ص ۹۵.
۱۳. ابومحمد بن یحیی خزاعی، بحر الانساب، ص ۷.
۱۴. ابن شدقم، تحفة الارها و زلال الانهار، ج ۲، ص ۳۲۳.

مقایسه تطبیقی اسامی فرزندان امام موسی کاظم (ع)

چنانچه ملاحظه میشود در مورد تعداد اسامی فرزندان امام موسی کاظم (ع) کمترین تعداد ۳۰ و بیشترین تعداد ۷۹ نفر است.

تعداد پسران آن حضرت (ع) را ۱۳، ۱۸، ۲۰، ۲۲، ۲۳، ۳۸ و ۵۱ نفر نام برده‌اند و تعداد دختران را ۴، ۸، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۲، ۲۸ و ۳۷ نفر ذکر کرده‌اند. بیشترین تعداد پسران و دختران را به ترتیب ۵۱ و ۳۷ نفر و کمترین آن‌ها را ۱۳ و ۴ نفر آورده‌اند. ترتیب زمانی تاریخ تألیف منابع مورد بررسی، رابطه مناداری با ذکر اختلاف در تعداد فرزندان امام موسی کاظم (ع) ندارد. به عنوان مثال ابونصر بخاری (متوفای ۳۴۲ق) در سر السلسله العلویه تعداد فرزندان آن حضرت (ع) را ۴۰ نفر نام می‌برد، اما شیخ مفید (متوفای ۴۱۳ق) در ارشاد، این تعداد را به ۳۷ نفر کاهش می‌دهد و ابن شهر آشوب (متوفای ۵۸۸ق) در مناقب به کمترین تعداد، یعنی ۳۰ نفر و صاحب المجدی (متوفای قرن پنجم) تعداد آن‌ها را به میزان قابل توجهی، یعنی ۶۰ نفر افزایش می‌دهد که البته اربلی (متوفای ۶۹۳ق) در کشف الثغمة و ابن جوزی (متوفای ۶۵۴ق) در تذکرة الخواص بر همین تعداد اتفاق نظر دارند.

اختلاف مورخین و علمای انساب تنها درباره تعداد اسامی فرزندان امام موسی کاظم (ع) نیست، بلکه برخی در اسامی آن‌ها نیز نظرات متفاوتی بیان کرده‌اند.

صاحب المجدی فرزندان امام موسی کاظم (ع) را چنین نام می‌برد:^۱

اسامی دختران: ۱. أم عبدالله؛ ۲. قسیمه؛ ۳. لیبا؛ ۴. أم جعفر؛ ۵. امامه؛ ۶. کلثوم؛ ۷. بریهه؛ ۸. أم القاسم؛ ۹. محموده؛ ۱۰. امینه کبری؛ ۱۱. علیه؛ ۱۲. زینب؛ ۱۳. رقیه؛ ۱۴. حسنه؛ ۱۵. عایشه؛ ۱۶. أم سلمه؛ ۱۷. اسماء؛ ۱۸. أم فروه؛ ۱۹. آمنه؛ ۲۰. أم اییها؛ ۲۱. حلیه؛ ۲۲. رمله؛ ۲۳. میمونه؛ ۲۴. امینه صغری؛ ۲۵. اسماء کبری؛ ۲۶. اسماء [وسطی]؛ ۲۷. زینب [وسطی]؛ ۲۸. زینب کبری؛ ۲۹. فاطمه کبری؛ ۳۰. فاطمه؛ ۳۱. أم کلثوم؛ ۳۲. أم کلثوم وسطی؛ ۳۳. أم کلثوم صغری؛ ۳۴. عطفه؛ ۳۵. عباسه؛ ۳۶. خدیجه کبری؛ ۳۷. خدیجه.

اسامی پسران: ۱. سلیمان؛ ۲. عبدالرحمن؛ ۳. فضل؛ ۴. احمد؛ ۵. عقیل؛ ۶. قاسم؛ ۷. یحیی؛ ۸. داود؛ ۹. حسین؛ ۱۰. هارون؛ ۱۱. علی الرضا (ع)؛ ۱۲. ابراهیم؛ ۱۳. اسماعیل؛ ۱۴. حسن؛ ۱۵. محمد؛ ۱۶. زید؛ ۱۷. اسحاق؛ ۱۸. حمزه؛ ۱۹. عبدالله؛ ۲۰. عباس؛ ۲۱. عبیدالله؛ ۲۲. جعفر.^۲

ابن عنبه در عمدة الطالب فی الانساب آل ابی طالب تعداد اولاد امام موسی کاظم (ع) را شصت تن به شرح ذیل عنوان می‌کند:

۱. در برخی از نسخ ۶۰ فرزند نام برده شده است. ن. ک. باقر شریف قرشی، حیا الامام موسی بن جعفر، ج ۲، ص ۳۴۷.

۲. علی بن محمد علوی، المجدی فی الانساب، ص ۱۰۶-۱۰۷.

اسامی پسران: ۱. امام علی بن موسی الرضا؛ ۲. ابراهیم المرتضی (ابراهیم اصغر)؛ ۳. حمزه؛ ۴. عبدالله؛ ۵. محمد عابد؛ ۶. صالح؛ ۷. اسماعیل؛ ۸. عباس؛ ۹. اسحاق؛ ۱۰. عبيدالله؛ ۱۱. جعفر؛ ۱۲. هارون؛ ۱۳. حسین؛ ۱۴. ابراهیم الاکبر؛ ۱۵. زید؛ ۱۶. حسن؛ ۱۷. سلیمان؛ ۱۸. فضل؛ ۱۹. احمد؛ ۲۰. عبدالرحمن؛ ۲۱. عقیل؛ ۲۲. قاسم؛ ۲۳. یحیی؛ ۲۴. داود؛ [اسامی دختران: ۲۵. نیاته؛ ۲۶. أم عبدالله؛ ۲۷. اسماء؛ ۲۸. أم سلمه؛ ۲۹. عایشه؛ ۳۰. حسنه؛ ۳۱. رقیه؛ ۳۲. زینب؛ ۳۳. علیه؛ ۳۴. آمنه کبری؛ ۳۵. محموده؛ ۳۶. أم قاسم؛ ۳۷. بریهه؛ ۳۸. کلثوم؛ ۳۹. امامه؛ ۴۰. أم جعفر؛ ۴۱. لبابه؛ ۴۲. قسیمه؛ ۴۳. أم فروه؛ ۴۴. آمنه؛ ۴۵. أم ابیها؛ ۴۶. رمله؛ ۴۷. میمونه؛ ۴۸. آمنه صغری؛ ۴۹. اسماء کبری؛ ۵۰. زینب (وسطی)؛ ۵۱. زینب کبری؛ ۵۲. فاطمه کبری؛ ۵۳. فاطمه؛ ۵۴. أم کلثوم کبری؛ ۵۵. أم کلثوم وسطی؛ ۵۶. أم کلثوم صغری؛ ۵۷. عطفه؛ ۵۸. عباسه؛ ۵۹. خدیجه؛ ۶۰. خدیجه کبری.^۱

علامه مجلسی درباره تعداد و اسامی فرزندان امام موسی کاظم (علیه السلام) می نویسد: عدد اولاد آن حضرت این است: ۱. علی الرضا؛ ۲. زید؛ ۳. عقیل؛ ۴. هارون؛ ۵. حسن؛ ۶. حسین؛ ۷. عبدالله؛ ۸. اسماعیل؛ ۹. عمر (جعفر کوچک)؛ ۱۰. احمد؛ ۱۱. جعفر؛ ۱۲. یحیی؛ ۱۳. اسحاق؛ ۱۴. عباس؛ ۱۵. حمزه؛ ۱۶. عبدالرحمن؛ ۱۷. قاسم؛ ۱۸. ابی بکر؛ ۱۹. محمد.^۲

وی اسامی دختران حضرت (علیه السلام) را به این شرح بر می شمارد:

۱. خدیجه؛ ۲. أم فروه؛ ۳. عتبه؛ ۴. أم عبدالله؛ ۵. زینب صغری؛ ۶. حکیمه؛ ۷. امامه؛ ۸. میمونه. علامه مجلسی می افزاید به روایت دیگر آن حضرت ۶۰ فرزند داشته؛ ۳۷ دختر و ۲۳ پسر.^۳

شیخ مفید در ارشاد^۴ و شیخ عباس قمی در منتهی الآمال^۵ اسامی فرزندان امام موسی کاظم (علیه السلام) را چنین بیان کرده اند:

۱. علی بن موسی الرضا؛ ۲. ابراهیم؛ ۳. عباس؛ ۴. قاسم؛ ۵. اسماعیل؛ ۶. جعفر؛ ۷. هارون؛ ۸. حسن؛ ۹. احمد؛ ۱۰. محمد؛ ۱۱. حمزه؛ ۱۲. عبدالله؛ ۱۳. اسحاق؛ ۱۴. عبيدالله؛ ۱۵. زید؛ ۱۶. حسین؛ ۱۷. فضل؛ ۱۸. سلیمان؛ ۱۹. فاطمه کبری؛ ۲۰. فاطمه صغری؛ ۲۱. رقیه؛

۱. ابن عتبه، عمدة الطالب الأنساب آل ابی طالب، ص ۱۹۷.

۲. وی توضیح می دهد که جعفر کوچک به جای عمر می گویند.

۳. علامه مجلسی، تذکرة الائمة، ص ۱۱۰. در بحار الانوار نام داود نیز اضافه شده است (ن.ک. مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۸، ص ۲۸۸) وی همچنین از «شاه علی اکبر» که در اطراف شیراز بقیه دارد نام می برد (ن.ک. همان، ج ۴۸، ص ۳۱۰).

۴. همان، ص ۱۱۰. در تذکرة الائمة تنها نام ۸ تن از دختران امام موسی کاظم (علیه السلام) ذکر شده که به احتمال زیاد هنگام شمارش اسامی از بحار الانوار نام تعدادی از آن ها از قلم افتاده است.

۵. شیخ مفید، ارشاد، ج ۲، ص ۲۴۴.

۶. شیخ عباس قمی، منتهی الآمال، ج ۲، ص ۲۵۲.